

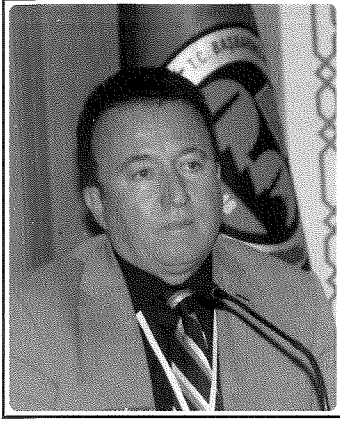
Vakıf Medeniyeti ve Şehir

Sempozyum

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fahamettin BAŞAR
Mehmet KURTOĞLU

Ankara • 2013

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIF MEDENİYETİ: BANI ve ŞEHİR İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. M. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Vakıf medeniyeti ile yapı - külliye dolayısıyla şehir ilişkisi arasında, yüzyıllar öncesine dayanan bir bağ söz konusudur. Bu bağ, Osmanlı Devleti zamanında artan bir ivme ile gelişimini sürdürmüş, kuruluş aşamasından başlayarak Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar vakıf sistemi adeta yaşamın bir parçası olmuştur.

Bu bağlamda sanat patronu ve şehir kurucusu olarak tanımlanan banilerin, dinî, sosyal ve ticarî gayelerle yaklaşık 700 yıl öncesinden başlayarak Anadolu, Rumeli - Balkan, Orta Doğu ve diğer coğrafyalarda, çeşitli hayratlarıyla vakıf tesis ettirdiklerini arşiv belgelerinden bilmekteyiz.

Özellikle başta bey, padişah, han, hünkâr, veya sultan unvanlarıyla tanınan devletin en tepesindeki kişi olmak üzere, ailesi; validesi, eşi, şehzadesi, kız kardeşi ve kızı banilerin en güçlüleri kabul edilir. İkinci sırayı ise sadrazam, vezir, kaptan-ı derya, lala, defterdar, haremağası, beylerbeyi, sancak beyi ve akıncı beyi vb. gibi Saray'dan beslenen yönetici sınıfı alır. Kadı, müderris, kazasker vb. ilmiye sınıfı ile şeyh, baba, veli vb. adlarla tanınan dinî çevrelere mensup banilerde çeşitli yapım etkinliklerinde bulunmuştur. Son olarak ayan adıyla da bilinen eşraf aileleri ile tüccar ve mimar gibi halktan kişilerde inşa ettirdikleri külliyelerle şehir gelişimine çeşitli boyutlarda katkı sağlamışlardır. Baniler, külliye yoluyla yerleşimlerde imar faaliyetlerini yeni mahallelerin oluşumu şeklinde sağladıkları gibi ana yol güzergâhı üzerindeki çok sayıda menzilinde şenlenmesine neden olmuştur.

Dolayısıyla külliye tanımından hareketle külliye çeşitli bakış açıları doğrultusunda gruplandırabiliriz. Külliye, yaklaşık yirmi beş yıllık zaman sürecinde en fazla iki bani tarafından inşa ettirilen yapı topluluklarına verilen ad olmakla birlikte kimi zaman "heyet", "imaret", "complex" ve "birleşik işlevli yapılar" şeklinde de tanımlanmıştır.

Külliye ilk planda selâtin, vezir ve yönetici sınıf ile halk kesiminin külliye olmak üzere üçe ayrılır. Selâtin külliye padişah ve ailesi adına inşa edilenler olup iki, dört, altı arasında değişen minare sayısı, avlu ve olgun mimari üslupları ile fark edilir. Bu gruba giren örnekleri İstanbul, Edirne, Amasya, Konya, Manisa, Şam, Söğüt ve Karapınar'da görmekteyiz. Yönetici sınıfı oluşturan kesimin külliye ise İstanbul'da yoğunlaşmakla birlikte, devletin geniş coğrafyasında Taşra'da da karşımıza çıkmaktadır. Bu gruba giren yapı toplulukları kimi zaman medrese odaklı tasarım yansıtsalar da genelde cami merkezlidir.

Külliye şehir içi ve şehir dışı olmak üzere konumlarına göre ikiye ayrılır. Şehir içi külliye hem payitaht merkezi Başkent'te hem de Taşra'nın eyalet, sancak ve kaza merkezlerinde dikkati çeker. Ana yollar üzerindeki menzillere inşa edilen yapı topluluklarına ise menzil külliyesi denir ve kervansaray ana yapıyı oluşturur.¹

Külliye konum planlarına göre de gruplandırmak mümkündür. Önceden bir tasarım sonucu

1. F.Müderrişoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliye, 2 C, Ankara 1983, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi

yapıların yerleri belli ise bu grup külliyele geometrik düzende külliye adı verilir. Geometrik tasarımda simetri, ritim, oran son derece önemli olup yapılar arasındaki işlev birlikteliği mimari öğelerle belirlenir. İstanbul Fatih Külliyesi bu grubun ilk ve en başarılı örneğidir. Eğer bir külliye ana yapı dışında diğer yapılar rastgele yerleştirilmiş ise serbest düzenli külliye olarak kabul edilir. Bursa'daki bey / padişah külliyesi örnek olarak verilebilir.²

Külliye yapı sayısına göre dar, orta ve geniş ölçekli / kapsamlı olarak da gruplandırılabilir. Bir külliye yapı sayısı iki - üç ise dar, dört - altı arasında yapıya sahipse orta,, yediden fazla yapının mevcut olması durumunda geniş kapsamlı külliye sınıfına girer. Örneğin İstanbul Topkapı Kara Ahmed Paşa Külliyesi üç yapıyla dar, Edirne Selimiye Külliyesi beş yapıyla orta, İstanbul Fatih, Süleymaniye, Sultanahmed, Üsküdar Atik Valide gibi selatin külliyesi ile Payas Sokullu Mehmed Paşa menzil külliyesi geniş ölçekli grubun temsilcileridir.

Hatırlatıcı bu bilgiler ışığında vakıf medeniyeti ile külliye ' mahalle ' şehir ilişkilerinin en çarpıcı örneklerine ilk ve son payitaht merkezi Bursa ve İstanbul'da; ikinci dereceden başkent Edirne'de; eyalet merkezleri Diyarbakır, Konya, Erzurum, Halep, Şam, Üsküp ve Saraybosna'da; Sancak şehirleri Amasya, Manisa, Kütahya, Konya, Tokat vb. şehirler ile menzil yerleşimleri Payas, Lüleburgaz, Karapınar ve Iğın vb. yerlerde rastlanır.

Vakıf eseri külliye yoluyla şehir gelişimine tanık olduğumuz ilk ve en çarpıcı örnek Erken Osmanlı Döneminin başkenti Bursa'dır. Osmanlı şehirciliğini kendi içinde gruplandırdığımızda "Öncesi Bir Bizans Kenti İken Osmanlı Şehrine Dönüştürülen Yerleşimler" grubu içine giren Prussa / Bursa, hem Osmanlı'nın ilk büyük şehri ve başkenti, hem de Edirne ve İstanbul'a model oluşturan şehir olmasıyla farklı bir öneme sahiptir.³

Marmara Bölgesi'nin en yüksek dağı Uludağ'ın eteğinde, arkasını dağa, önünü verimli ovaya verecek şekilde adeta yeniden Bursa, Marmara Denizine 30 km. uzaklığı ile liman bağlantısına da sahiptir. Uludağ'ın zengin su kaynaklarından, odunundan ve hayvanlarından da yararlanan Bursa, aynı zamanda şifalı sıcak su kaynaklarıyla da ünlü idi. Böylece sahip olduğu değerlerle kendini besleyip İstanbul gibi tüketim şehrine mal satan üretici şehir sınıfında idi.

1326 yılında, uzun bir kuşatma sonrasında savaşız bir şekilde anlaşma yoluyla fethi gerçekleştirilerek Bizanslılardan alınan Bursa, kısa zamanda büyük göç dalgası ile sur içine sığmaz olunca Orhan Gazi'nin baniliğinde inşa ettirilen dönemin kapsamlı bir külliyesi ile sur dışına taşınır. Orhan Gazi külliyesi, Bursa'nın dolayısıyla Osmanlı Beyliği'nin ilk yapı topluluğu olup zamanla etrafında gelişen dokuyla kentin nüvesini oluşturur. Orhan Gazi'yi takip eden ardılı dört padişah da inşa ettirdikleri zaviye - cami, medrese, türbe, imaret ve hamamdan oluşan külliyele ile buldukları yeri geliştirerek adlarıyla tanınacak mahalleler meydana getirmiş, ayrıca prestij kazanmanın ötesinde, en önemlisi vakıf yoluyla hayır eseri yaptırmanın öncülüğünü göstermişlerdir. Güneyde Uludağ'ın, kuzeyde bataklık ovanın topografyayı zorlaması ile Bursa, şehircilik olgusu açısından ister istemez doğu - batı doğrultusunda gelişme imkânı bulmuştur. Sırasıyla inşa edilen Hüdevandigar (1360'lı yıllar), Yıldırım (1390'lı yıllar), Yeşil (1413 - 21) ve Muradiye (1426) külliyele şehrin imarına katkı sağlayan baniler konumunda bey / padişah sayısı beşi bulmaktadır. Bursa, İstanbul'un 1453'deki fethi sonrasında yeni bir başkent seçimiyle beraber siyasi özelliğini kaybetse de ticarî ve sosyal açılardan gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

Dönemin banileri aracılığıyla külliye dolayısıyla mahalle ve sonucunda şehir dokusu oluşturma gayreti Bursa'dan sonra benzer şekilde Edirne'de de karşımıza çıkar. Edirne 1361 yılında I. Murad

2. A. Kuran, *Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler*. İstanbul Üniversitesi I. Milletlerarası Türkoloji Kongresine Sunulan Bildiri, İstanbul 15-20 / 10 / 1973, s. 793-807.

3. K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul 1950; S. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri*, İstanbul 1952; A. Gabriel, *Une Capitale Turquoise* Brousse, 2 C. Paris 1958; N. Beşbaş - H. Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. III, Ankara 1983. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*; Y. Ötügen - A. Durukan - H. Acun - S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. IV, Ankara 1986, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*; F. Yenişehirlioğlu, *XIV - XV. Yüzyıl Mimari Örnekleri Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi*; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin ilk Devri*, C. I, İstanbul 1989, *Fatih Cemiyeti Yayınları*; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1989, *Fatih Cemiyeti Yayınları*; A. Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa (haz. N. Er - H. Er - A. Kazancıgil)* İstanbul 2010, *Bursa Orhan Gazi Belediyesi Yayınları*.

tarafından fethedildiğinde tıpkı Bursa gibi sur içi bir Bizans yerleşimi iken, Eski, Orta ve Yeni İmaret adı verilen yapı toplulukları ile Beylerbeyi, Mezitbey, Gazi Mihal, Üç Şerefeli ve Selimiye Külliyelerinin inşasıyla sur dışına taşımıştır. Böylece nehirler de içine alan kentsel dönüm yani Türk-İslam şehri modeli adım uygulanmıştır. Bahsi geçen Külliye sadece padişahlar değil dönemimin ileri gelenleri akıncı beyleri, vezirler, Rumeli beylerbeyi gibi yönetici çevre de inşa ettirerek kentin imarında adeta yarış söz konusu olmuştur.⁴

İstanbul'a gelince; 1453'deki fetih sonrasında Avrupa toprakları üzerine konumlanan Sur içi/Tarihi Yarımada ile Pera / Galata ve Eyüp bölgeleri yeni baştan bir Osmanlı kenti oluşturma gayreti içine girilmiştir. Bilindiği üzere Üsküdar'ın içinde yer aldığı Asya yakası daha önceden Osmanlı'nın eline geçtiği için bu yakadaki yapılanma da karşı yaka ile paralellik göstererek gelişimini sürdürmüştür.

Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmed başta adıyla tanınacak külliye ve mahallesi olmak üzere baniliğini üstlendiği eserlerle efsane şehrin imarına doğrudan ve dolaylı katkılarda bulunmuştur. Maiyetindeki Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa ve Murad Paşa gibi vezir konumundaki çevresi de kentin farklı semtlerine külliye tesis ettirerek imar geleneğini sürdürmüşlerdir.

İstanbul'un şehir gelişimi Fatih sonrasında da devam eder. Sultan II. Bayezid Galata bölgesini, Kanunî Sultan Süleyman Tarihi Yarımada'yı, Valide Sultanlar ise özellikle Üsküdar'ı vakıf eserleri ile donatırken gelişim çizgisi 18. Ve 19. Yüzyıllarda, Boğaz'ın Karadeniz'e uzanan kıyı şeridinde kaymıştır. Kanunî Dönemi ile birlikte "Şehr-i İstanbul" olarak bilinen günümüzün Tarihi Yarımadası neredeyse boş yer kalmayacak biçimde imar görmüştür. Dolayısıyla ilerleyen zamanda Sultanahmed ve Eminönü Yeni Cami külliyesi için ancak kamulaştırma yoluyla yeni yapı faaliyetine girilmesi tepe ve işlek yerlerin doluluğu ile ilintilidir.

Osmanlı'da, Beylikten Devlet düzenine geçilmesi, sefer ve dolayısıyla ganimetlerdeki artış ve dönemin dünya görüşü padişahlar kadar sadrazamlar, vezir, kaptan-ı derya vb. saray görevlilerinin etkinliklerinde artışa neden olmuştur. Bir bakıma vakıf eserleri banilere bağlı olarak konum ve nitelik açısından çeşitlendiği gibi sayısal olarak da yukarıya doğru bir ivme gözlemlenmektedir. Bu özelliklerin görülmesinde hiç şüphesiz Hassa Mimarlar Teşkilatı adıyla tanınan Mimarlık örgütü ile Başmimarlarının katkısı büyüktür. Merkezîyetçilik ve iş bölümünün getirdiği organizasyon vakıf eserlerinin zamanında inşa edilmesini sağlamıştır.

16. yüzyıl sonrasında, duraklama ve Gerileme dönemlerinde vakıf - bani - yapı / külliye ilişkisi azalarak da olsa devam etmiş, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte kurumsallaşmanın getirdiği yükümlülüğü devlet devam üzerine alarak kişi boyutunda yapım etkinliği azalmıştır.⁵

Konuyu daha somutlaştırmak açısından farklı tarih, farklı şehir ve farklı baniler tarafından inşa ettirilen beş ayrı vakıf eseri örnek olarak tanıtılacaktır.

4. Rifat Osman Tosyavizade, 1339 / 1920, *Edirne Sarayı*; M.T. Gökbilgin, *Edirne, İslam Ansiklopedisi*, C.V, s. 107-27; O.Aslanaga, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949; M.T. Gökbilgin, 15 - 16, *Asırda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952; R.M. Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, s. 1 (1963), s. 439 - 536; A. Bayık, *Edirne, İstanbul 1963*; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, C. I, İstanbul 1989; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi Mehmed ve II. Murad Devri*, C. II, İstanbul 1989; H.İnalçık, *Edirne'nin Fethi, Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993; *Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993. R.Osman Tosyavizade, *Edirne Tarihi CaMİLER VE Mescitler* (sad. Ü.Özsoy) Ankara 1999; C.Gurlitt, *Edirne'deki Yapılar* (çev. M.Özer), Edirne 2006.

5. Bu konuda temel yayın olması açısından İstanbul Ansiklopedileri için bkz. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 Cilt, İstanbul 1993-95; *Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını; İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 2010.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi

Yerleşim Yeri	: Edirne; eski adıyla Paşa Livası/Sancağı
Banisi	: Sultan II. Bayezid (H.D. 1481 - 1512)
Şehir İçindeki Konumu	: Sur Dışında Tunca Nehri kenarında
Eski ve Yeni Adları	: Yeni İmaret / II. Bayezid Külliyesi
Tarihleme	: Kitabe (1484 - 88), Vakfiye (1487, 1493) ve tarihi olaylara göre yapılır.
Külliye Oluşturan Yapılar	: Vakfiyeye göre cami, iki tabhane, medrese, darüşşifa, imaret (mutfak + yemek salonu + fırın + kiler + ahır), çifte hamam, köprü, değirmen, su dolabı, helâ ile sonradan eklenen Sinan Ağa Çeşmesi.
Bugünkü Durumu	: Külliye ana şemasını koruyarak günümüze gelmiş olsa da bazı yapı kayıpları söz konusudur. Camisi ibadete açıktır. Medrese ve darüşşifası Sağlık Müzesi olarak değerlendirilmektedir. İmareti ise Bahçeşehir Üniversitesi tarafından kullanılmaktadır.
Mimarı	: Mimar Hayreddin adlı bir sanatçıdan söz edilirse de kesinlik yoktur.
Vakfiyeler	: Arapça 892 H. / 1486-87 M. Türkçe 895 H. / 1490 M. Türkçe 898 H. / 1493 M. ' dört nüshası bulunmaktadır. * Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 2113 no.lu defterin 106. Sayfasının 26. Sırasına kayıtlıdır.
Külliye Görevli Sayısı	: 155 - 168 arasında değişir. Sayıya öğrencilerde dahildir.
Külliye Çarpıcı Özellikleri	: * İmarcı bir padişahın en kapsamlı selâtin eseri olması, * Osmanlı'nın en kapsamlı külliyesi arasında yer alması, * Geometrik düzende külliye şeması yansıtması, * Şehir merkezinin dışında Tunca Nehri ile bağlantılı yeni bir mahalle dokusu oluşturması, * Darüşşifasının Edirne'nin ilk Osmanlı'nın ise ikinci eseri olması, * Edirne Yeni Saray ile bağlantısının bulunması, * Günümüze genelde iyi durumda ulaşması,
Kaynakça	: Külliye genel ve monografik çeşitli çalışmalara konu olmuştur. ⁶

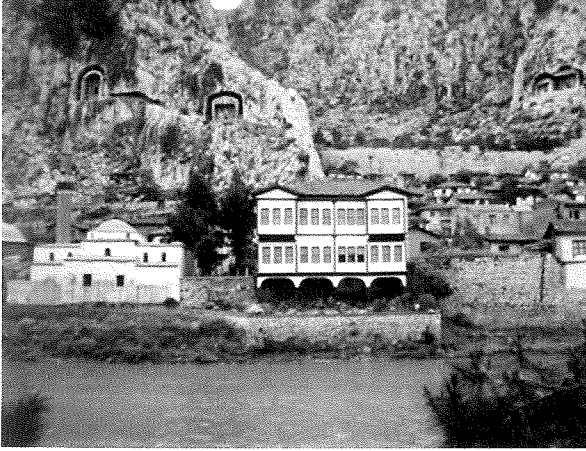

Şekil 1 - Edirne II. Bayezid Külliyesi, güneyden/köprüsünden genel görünümü.

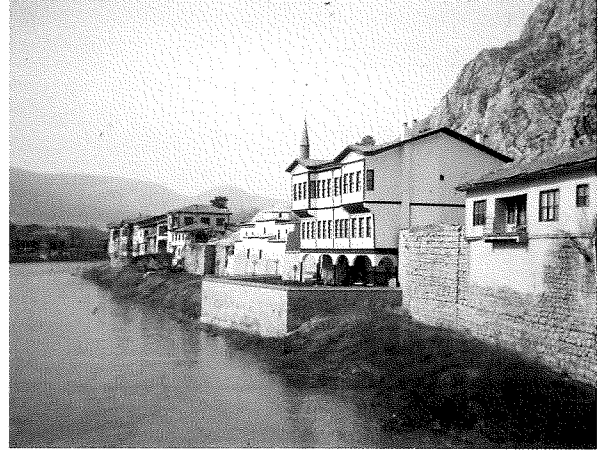
6. F. Müderrisoğlu, *Edirne II. Bayezid Külliyesi*, *Vakıflar Dergisi*, C. XXII (1991), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 151 - 198; R. Kazancıgil, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, Edirne 1997.

Yrd. Doç. Dr. M. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Yerleşim Yeri	: Amasya, eski adıyla Amasya Sancağı.
Banisi	: Sultan II. Bayezid'in hanımlarından Bülbül Hatun binti Abdulmennan
Şehir İçindeki Konumu	: Harşena Kalesi altında, Yeşilirmak kıyısında, eski Osmanlı Şehzade Sarayının yakınında
Eski ve Yeni Adları	: Bülbül Hatun İmareti / Hatuniye Külliyesi
Tarihleme	: 917 H. / 1511 M. (vakfiyeye göre)
Külliye Oluşturan Yapılar	: Mescit, tabhane, imaret (kiler + fırın + mutfak), darülkurra + Yeni Hamam
Bugünkü Durumu	: Külliye ana şemasını korumakla birlikte özellikle imaret bölümü günümüze ulaşmamıştır.
Mimarı	: Dönemin eyalet mimar ve ustaları çalışmış olmalıdır.
Vakfiyeler	: Rebiülevvel 917 H. / Mayıs 1511 M. * Ankara vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 734. No.lu defterin 279. Sayfasının 142. Sırasına kayıtlıdır.
Külliye Görevli Sayısı	: 34
Külliye Çarpıcı Özellikleri	: * Şehzade Ahmed'in annesi Sultan II. Bayezid'in hanımlarından birinin baniliğinde inşa edilmesi, * Şehzade Sarayı ile bağlantılı olması, * İmaretiyle ön plana çıkması, * Osmanlı'da Hatuniye adıyla tanınan birkaç külliye den biri olması, * Nehir ile ilişkisi.
Kaynakça	: Külliye ve Bülbül Hatun genel ve monografik çeşitli yayınlara konu olmuştur. ⁷

Şekil 2 - Amasya Hatuniye Camii, Hazeranlar Konağı ve Yeşilirmak

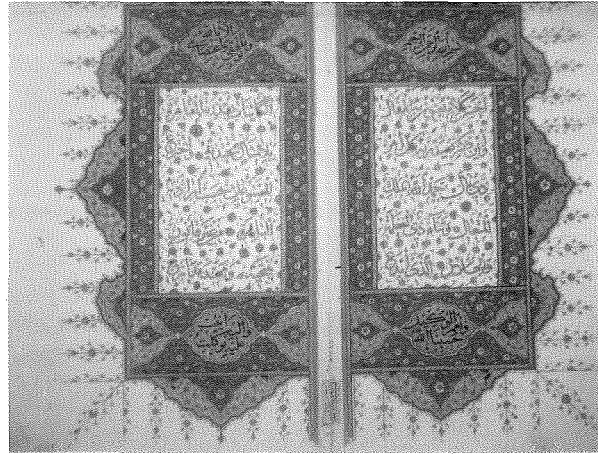

Şekil 3 - Yeşilirmak kıyısındaki konutlar ve Hatuniye Camii

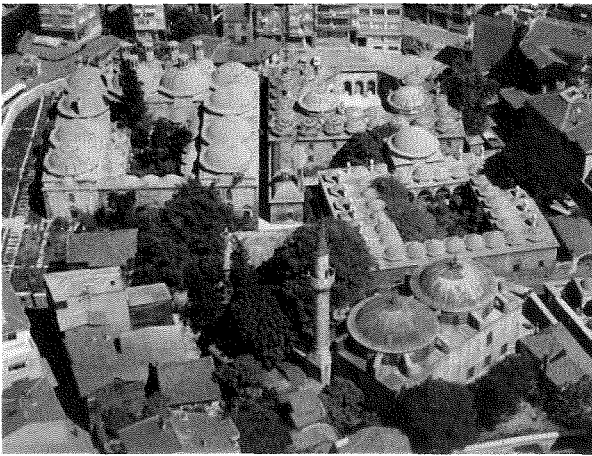
7. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C. I, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 245-47; Ç.Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s. 22; İ.A. Yüksel, Osmanlı Mimarisinde Yavuz Selim Devri, İstanbul 1983, s. 34-36.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi

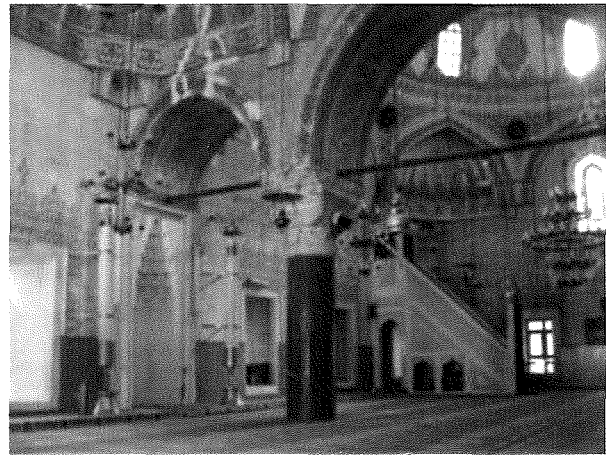
Yerleşim Yeri	: İstanbul / Payitaht
Banisi	: Hürrem Sultan. Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi / hasekisi
Şehir İçindeki Konumu	: Şehr-i İstanbul / Tarihi Yarımada'da eski adıyla Avret Pazarı günümüz ismiyle Haseki semtinde yer alır.
Eski ve Yeni Adları	: Haseki Külliyesi
Tarihleme	: 945 H. / 1538 - 39 M. cami kitabesi 946 H. / 1539 - 40 M. medrese kitabesi 957 H. / 1550 M. Aşhane/İmaret kitabesi
Külliye Oluşturan Yapılar	: Cami, medrese, sıbyan mektebi, aşhane/imaret, darüşşifa.
Mimarı	: Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Teşkilatı
Külliye'nin Çarpıcı Özellikleri	: * Banisinin padişah eşi olması, * Yeni bir mahalle (Haseki) oluşturması, * Darüşşifanın İstanbul'un ikinci sağlık kuruluşu olması * İmaret ile darüşşifa ilişkisinin vurgulanması
Kaynakça	: Külliye çeşitli yayınlara konu oluşturmuştur. ⁸

Şekil 4 - Hürrem Sultan Vakfiyesi, kapak cildi.

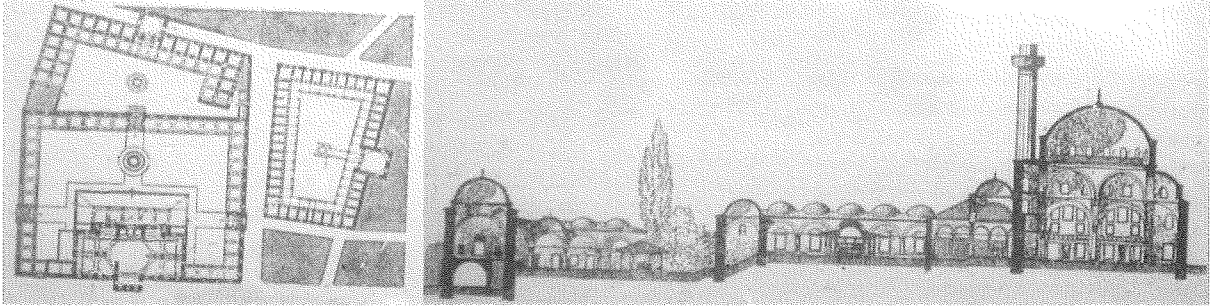
Şekil 5 - İstanbul Haseki Semti, Haseki Hürrem Sultan Külliyesinin üstten görünümü.

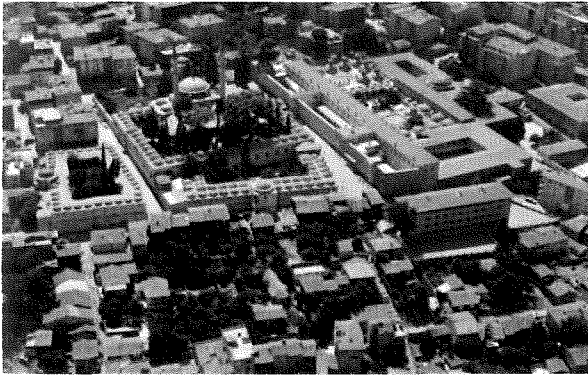
Şekil 6 - Haseki Hürrem Sultan Camii, harimden görünüm.

8. Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 34-35; A. Kuran, *Mimar Sinan, İstanbul 1986*, s. 37 - 43; O. Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s. 4 - 5; D. Kuban, *Haseki Külliyesi, İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV, s. 4 - 6; S. Doğan, *Haseki Külliyesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 498 - 500

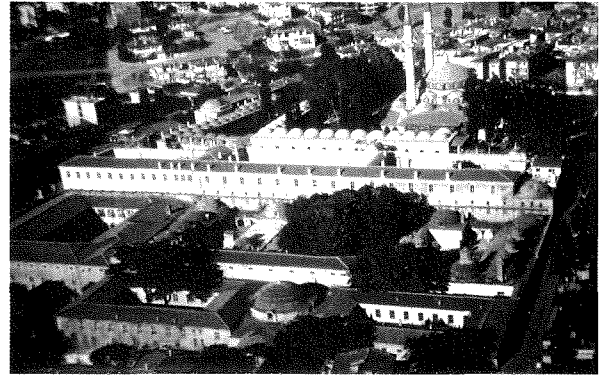
Yerleşim Yeri	: İstanbul / Payitaht
Banisi	: Nurbânu Valide Sultan. Sultan II. Selim'in zevcesi, Padişah III. Murad'ın annesi.
Şehir İçindeki Konumu	: Şehr-i İstanbul'un karşı kıyısında Üsküdar'ın Toptaşı semtindedir. Üsküdar Yeni Mahallededir.
Eski ve Yeni Adları	: Valide-i Atik veya Atik Valide Külliyesi
Tarihleme	: 990 H. / 1582 M. vakfiyeye göre* * Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Yeni Yazı Defter No: 1766, s. 136; Eski Yazı Defteri 2113, s. 281 - 308, krş. Kasa No: 138.
Külliye Oluşturan Yapılar	: Cami, medrese, darülhadis, darülkurra, hankâh, darüşşifa, imaret (mutfak + yemekhane + tabhane + iki han + ambar + odunluk), çifte hamam
Bugünkü Durumu	: Cami, medrese ve hankâh dışında diğer yapıları ya bakımsız ya da orijinal durumunu büyük çapta kaybetmiştir.
Mimarı	: Baş Mimar Sinan'ın son büyük eserleri arasındadır.
Çalışan Sayısı	: 342 (döneminde)
Külliye'nin Çarpıcı Özellikleri	: * İstanbul'un her iki yakasında yer alan kadın külliyelerinin en kapsamlısıdır. * Anadolu'dan gelen tarihi yolun İstanbul'a gelmeden önceki durak yeridir. Dolayısıyla menzil külliyesi özellikleri de yansıtır. * Üsküdar'ın ilk ve uzun süre tek hastanesi olan darüşşifa bu açıdan ayrıca önem taşır. * Darüşşifa + imaret bağlantısı mimariyle vurgulanmıştır. * Külliye yapı sayısının çeşitliliği ve sayısı banisi Nurbânu Sultan'ın Saray'daki gücünü göstermesi açısından dikkat çekicidir.
Kaynakça	: Külliye genel ve monografik kimi çalışmalara konu olmuştur. ⁹

Şekil 7 - İstanbul/Üsküdar-Toptaşı, Nurbanu Valide Sultan Külliyesi, konum planı ve kesit.

Şekil 8 - Nurbanu Valide Sultan Külliyesi, üstten görünümü.

Şekil 9 - Nurbanu Valide Sultan Külliyesi, kuzeybatı yönünde üstten görünüm.

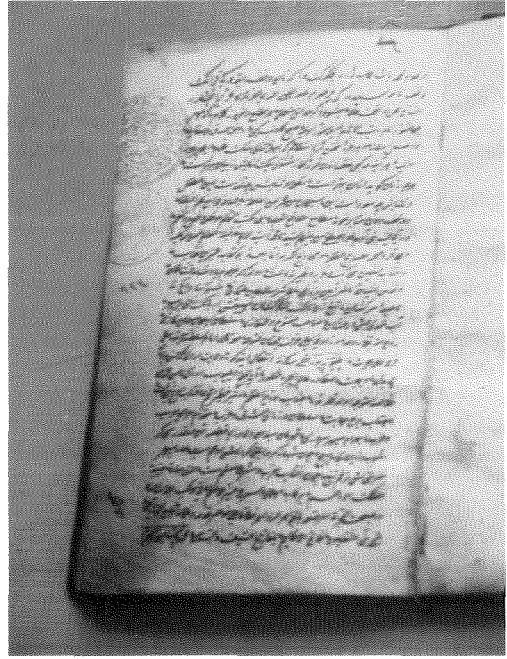
9. B. Yediyıldız, *Sinan'ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açısından Tahlihi*, VI. Vakıf Haftasına Sunulan Bildiri, İstanbul 1989, s. 103 - 28; B. Tanman, *Atik Valide Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, 1993, s. 407 - 12; Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1985, s. 40; A. Kuran, *Mimar Sinan, İstanbul 1986*, s. 175 - 92; O. Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s. 89 - 90.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi

Yerleşim Yeri	: Lüleburgaz. Eski adıyla Arcadiopolis. Osmanlı Dönemi'nde Paşa Livası / Edirne'de kaza merkezidir.
Banisi	: Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (h.d. 1564-79)
Şehir İçindeki Konumu	: Yerleşimin merkezindedir. İstanbul – Edirne tarihi yolu arasta içinden geçmekte idi.
Eski ve Yeni Adları	: Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi
Tarihleme	: 981 H. / 1574 M. vakfiyeye göre* 977 H. / 1569 M. kitabelere göre * Ankara V.G.M.A., Eski Yazı Defteri 572, s. 27-62; Yeni Yazı Defteri 2104, s. 442-78.
Külliye Oluşturan Yapılar	: Cami, medrese, sıbyan mektebi, tabhane, imaret, arasta, çifte hamam, köprü, çeşme, iki su deposu, su terazisi, hela, bazı personel için evler ve mumhane ile bozhane.
Bugünkü Durumu	: Külliye önemli yapı kayıplarıyla günümüze ulaşmışlardır.
Mimarı	: Baş Mimar Sinan ve Hassa Mimarlık Teşkilatı.
Çalışan Sayısı	: 114 (vakfiyeye göre)
Külliye'nin Çarpıcı Özellikleri	: * İstanbul – Edirne arasındaki en önemli ve büyük menzil külliyesi idi. * Yapı sayısı ve çeşitliliği ile şehir kurma düşüncesi hakim olmuştur. * Şenlendirme politikasının güzel bir örneğidir. * Taşra külliyesi özelliklerinden çok başkent üslubu hakimdir. Şehir kurma bağlamında dağlardan su getirme ve kaldırım döşenmesi gibi imar faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir.
Kaynakça	: Lüleburgaz ve Sokullu Külliyesi genel ve monografik çalışmalara konu olmuştur. ¹⁰

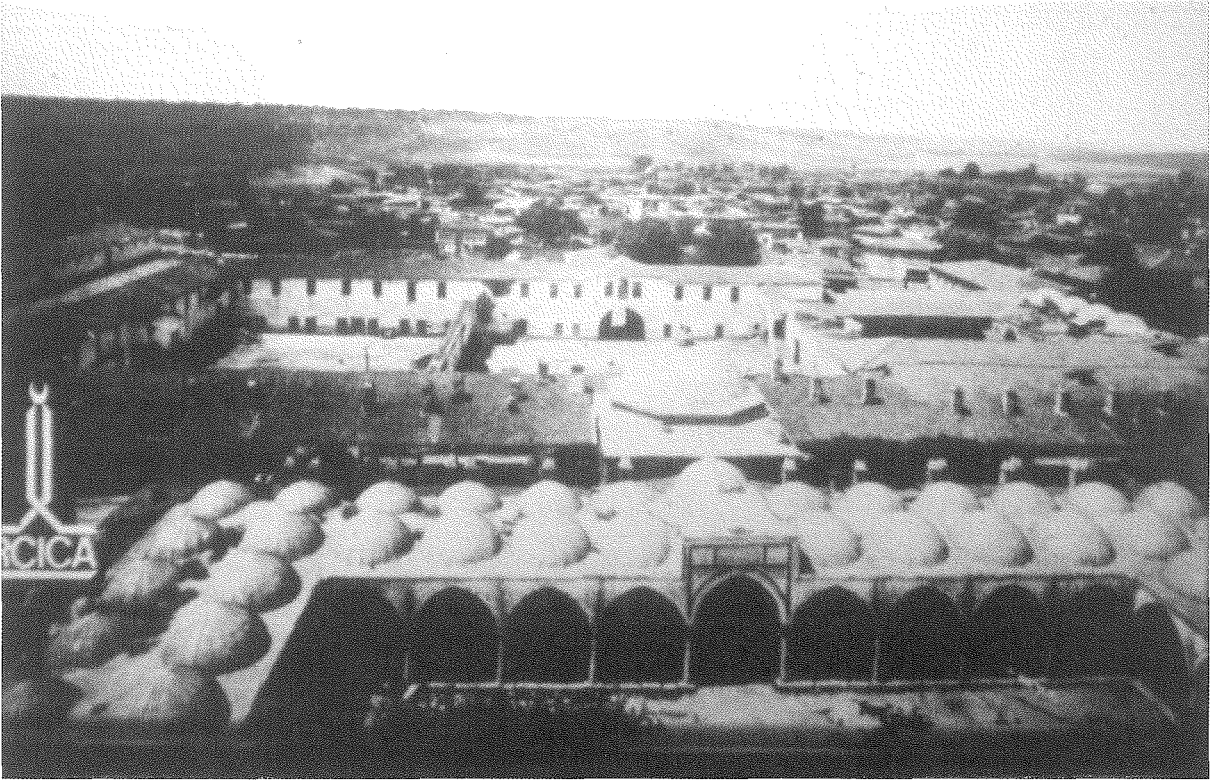
Şekil 10 - Sokullu Mehmed Paşanın Batılı sanatçılar tarafından yapılmış bir resmi.

Şekil 11 - Sokullu Mehmed Paşanın Millet Kütüphanesinde yer alan Vakfiye Nüshası.

10. A.Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 144-145; O.Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, mAnkara 1988, s. 59-61; B.Yediyıldız, *Sinan'ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açısından Tahlili*, VI. Vakıf Haftasına Sunulan Bildiri, İstanbul 1989, s. 103 – 28; F.Müderrişoğlu, *Lüleburgaz ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi*, İstanbul 1997.

Yrd. Doç. Dr. M. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Şekil 12 - Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Menzil Külliyesi eski bir fotoğrafı.
IRCICA arşivi.

Şekil 13 - Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi arastası ve dua kubbesinin eski bir fotoğrafı.
IRCICA Arşivinden.

KAYNAKÇA

- Anonim, 1983 : Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C. I, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aslanapa, O. 1949 : Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, İstanbul.
- Aslanapa, O. 1988 : Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ankara
- Ayverdi, E.H. 1989 : Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, C. I, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Baltacı, C. 2004. : Hürrem Sultan. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 18, s. 498 – 500
- Bayık, A. 1963 : Edirne. İstanbul.
- Baykal, K. 1950 : Bursa ve Anıtları. İstanbul.
- Beşbaş, N. - H.Denizli : Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler. C. III, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Çetintaş, S. 1952 : Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri, İstanbul.
- Gabriel, A. 1958 : Une Capitale Trquisse Brousse. 2. C., Paris
- Gökbilgin, M.T. 1949 : Edirne, İslam Ansiklopedisi, C. V, s. 107 – 27.
- Gökbilgin, M.T. 1952 : 15. – 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Gurlitt, C. 2006 : Edirne'deki Yapılar (çev. M. Özer), Edirne
- İnalçık, H. 1993 : Edirne'nin Fethi, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kazangil, R. 1997 : Edirne II. Bayezid Külliyesi
- Kuran, A. 1973 : Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler. İ.Ü. I. Milletlerarası Türkoloji Kongresine Sunulan Bildiri, İstanbul 15–20/10/1973, s. 793–807.
- Kuran, A. 1986 : Mimar Sinan, İstanbul: Hirriyet Vakfı Yayınları.
- Meriç, R.M. : Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi, S. 1, s. 439-536.
- Müderrişoğlu, F. 1991 : Edirne II. Bayezid Külliyesi, Vakıflar Dergisi, C. XXII, s.
- Müderrişoğlu, F. 1993 : 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi, 2 C., H.Ü. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Dotor Tezi.
- Müderrişoğlu, F. 1997 : Lüleburgaz ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, İstanbul: Lüleburgaz Belediyesi Yayınları.
- Ötüken, Y.–A.Durukan – H.Acun–S.Pekak, 1986 : Türkiye'de vakıf Abideler ve Eski Eserler, C. IV, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Tanman, B., 1993 : Atik Valide Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. I, s. 407-12.
- Tosyavizade, R.O. 1920 : Edirne Sarayı
- Tosyavizade, R.O. 1999 : Edirne Tarihi. Camiler ve Mescitler (sad. Ü. Özsoy). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Uluçay, Ç. 1985 : Padişah Kadınları ve Kızları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. 1989 : Sinan'ın Yaptığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açından Tahlili, VI. Vakıf Haftasına Sunulan Bildiri, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 103-28.
- Yenişehirlioğlu, F. 1989 : XIV – XV. Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi.
- Yüksel, A. 1983 : Osmanlı Mimarisinde Sultan II. Bayezid Dönemi, C. V., İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, s.